

Gyenge Enikő:

Önarckép tollal

Lajtha László kiadatlan levelei (1)

Muzsika 2003. február, 46. évfolyam, 2. szám, 7. oldal
<http://www.epa.oszk.hu/00800/00835/00062/1041.html>

"Sajnálom, hogy nem vagyok író. Nem tudtam és nem szerettem levelet írni soha. Nem vagyok író, sőt rossz író vagyok" - írja talán mentegetőzve, talán öntudatosan menyasszonyának egy 1915-ös levelében a fiatal zeneszerző és népzenekutató, a 20. századi magyar zenetörténet egyik legegységibb hangú levelezője.

Noha az írások egy része nem maradt fenn, a hagyatékban rendkívül gazdag anyag tárul fel, és Lajtha életpályájának eseményei közvetlen magyarázatot is adnak e jelentős mennyiségű korrespondenciára: a zeneszerző gyakran volt hosszabb-rövidebb ideig távol szerteitől, barátaitól, szakmai kapcsolataitól.

Az első világháborús négy katonaeév során a menyasszonyához, Hollós Rózához szinte naponta írott levelek jelentették a fogódzót és a testi-lelki túlélés esélyét. E levelek - melyek mostanáig csak szűk körben voltak hozzáférhetők, és csupán töredékeik jelentek meg nyomtatásban - az intim vonatkozásokon túl elsősorban jellemet rajzolnak: a zeneszerző rendkívüli szellemi arculatáról, műveltségéről, szerteágazó művészi érdeklődéséről adnak képet.

Életének derekán, 1948-cal kezdődően 14 éven át - miután megtagadták tőle a külföldre utazás lehetőségét - Leduckel, párizsi kiadójával szintén levelek útján bonyolította kompozícióinak kiadását, a művek megrendelésétől kezdve a korrektúrafordulók legkonkrétabb feladatain keresztül a kottanyomtatásig és a borítók grafikai kivitelezéséig. A nagyrészt diplomáciai futárpostával kiküldött, finom politikai felhangokat is tartalmazó Leduc-levelezésből Berlász Melinda publikált alapvető jelentőségű tanulmányorozatában.¹ A hagyatékából előkerült további Leduc-levelek legérdekesebb darabjai közül a lap egy későbbi számában olvashatnak majd néhányat az érdeklődők.

Egyedülálló az a mód is, ahogyan az elszigeteltségnek ugyanezekben a nehéz éveiben külföldön élő fiaival sikerült szinte napi kapcsolatban maradnia a Lajtha-házaspárnak. A kitűnő szervezéssel hetenként két példányban kiküldött levelekből a család napi eseményei is kibontakoznak, de legalább ugyanolyan forrásértékű az, ahogyan Lajtha az értő levelezőpartnerek - tudós fiai - számára saját készülő műveit elemzi, esztétikai elképzeléseiről vall, önmagát boncolgatja.

Az említett, "csoportosítható" írásokon kívül válogathattunk a '30-as, '40-es évek tudományos munkásságát és zeneszerzői karrierjét dokumentáló anyagból: válogatásunk párizsi, londoni utak szakmai tárgyalásairól, eredményeiről tudósítja a családot, a Nemzetközi Népművészeti Bizottság római üléséről számol be, gyűjtőút élményeit osztja meg. Érdekes adalékként közlünk egy olyan dokumentumot is, amelyet lappangó Lajtha-anyagok után kutatva kaptam meg a Francia Szépművészeti Akadémiától, ez Lajtha levelező taggá választásával (1955) kapcsolatos.

Válogatásunk az életút időrendiségét lazán követve kísérel meg hiteles - mert első kézből származó - portrét rajzolni a zeneszerzőről és pályájáról.

A levelek jó része gépirat - kivéve a harctéri leveleket -, legtöbbjüket a "házi titkárőnek", feleségének, Rózsi néninek diktálta gépbe Lajtha. Érdekes azonban, hogy Lajtha Lászlóné a kézzel írottak többségéről is gondosan gépelt tisztázatot készített, és - talán a hagyaték majdani feldolgozására gondolva? - némelyikhez pótolhatatlan háttér-információt nyújtó jegyzetet írt (lásd az 1915. július 29-i harctéri levelet).

A levelek helyesírását, ahol szükséges volt, a mai szabályok szerint hallgatólagosan javítottuk. Köszönetünket fejezzük ki Lajtha Ildikónak, a Lajtha-hagyaték gondnokának,

amiért a levelek közléséhez hozzájárult, valamint a hagyatékot gondozó Hagyományok Házának, hogy a fotók, faksimilék közlését lehetővé tette.

Gyenge Enikő

[Hollós Rózának]

harctér, 1915. július 29., csütörtök

(15.)²

Én életem,

már vagy öt napja nem írtam. Istenem, öt napja. Legjobban az fáj, hogy tán nyugtalanodott is. Hogy hiába ment be az Akadémiára.³ De nem lehetett. Nézze, most tintával, tollal írok. Tudja, hogy mit jelent ez? Hogy még a kisebb parancsnokságoknak sincs. Irigyelnek is érte. Jól esik így írni. Valami kultúra. Valami a régi rendből.

Napjaim szombattól-csütörtökig.

Elgondolkoztam az éjszaka, egy egész éjjel tartó lovaglás közben arról, hogy milyen furcsa is az, hogy tán csak nagyon kis részét kapod meg leveleimnek. Hogy ostoba kis véletleneken múlik, bizonytalan postaszállítás vagy más ilyesféle, és el sem ér hozzád a hangom, a szavam. Meg aztán igazságtalan is, hogy mindig csak annak a fél órának hol akaratos, hol lázas, hol nyugtalan, hol békés, hol fáradt, de boldogan fáradt vágyakozását írjam meg, amikor vagy szünetelünk, vagy lepihenünk, amikor magam elé hívlak, s veled vagyok. Eddig így kellett. De kellett írnom sokszor-sokszor, hogy szeretlek. Már-már együgyű (s ez néha szép és sok: egy-ügyű) konoksággal, mint egy csodás melódia naponkénti, egymás utáni variációit. Úgy érzem, mintha ezerféleképpen, amilyen ezer percű s arcú a napom, ahogy ezer élmény torlódik fel lelkemben: minden kis perc, gondolatlan gondolat az volna: szeretlek. Ha nem is ez van lelkem felszínén, ha más terv, akarat, másféle problémák jutnak agyamba - hisz buzog a fantáziaforrás, s egyre születnek a gondolatcsírák: minden a tiéd. [...] Ezentúl tehát igen furcsa leveleket fogsz kapni. Iparkodom mindent, mindenről írni, a lélekről éppúgy, mint a külső eseményekről, a háborúról is, őszintén, leplezetlenül, még a veszélyeket sem hallgatva el. Leírom azt, amire épp gondolok, ami épp történt velem (ha egy nyugodt órák lesz), és elküldöm. Úgy fogok írni, mintha naplót írnék, s kézen fogva körülvezetem életem kertjének ezer útján, ezer csavargós, bolondos útján. Emlékszik, mit súgott elutazásunkkor fülemben. Hisz csak így lehet életem társa. S asszony, feleség, szerető. Istenem, mindez oly kevés. Akarlak mindennek, s mindezek után legtöbbször: társamnak, életem társának. Akarom, hogy tiéd legyen az életem.

Ült-e már este szobában, mikor elvesznek a tárgyak a sötétben? Itt vagyunk a bukovinai gránicon, szemben velünk egy kis domb: Oroszország. A faluban lakom egy épen maradt szép házban: a bírósági volt. Lakótársam egy géppuskás hadnagy. Jókedvű, komás, intelligens sportfiú. Este, ha nincs speciális vállalkozásom, jobban mondva, erre parancsom, hazajövök, ilyenkor ő indul. Hajnali szürkületkor én megyek dolgozni, akkor jön ő, s lepihen ugyanarra az ágyra, amelyikből kibújtam: ilyen az én lakó- és hálótársam. Most egyedül vagyok itthon. Rozoga faágy szélén ülök, párna, derékalj helyett szalma - térdemre könyökölök, öklömre támasztom a fejem, lábam lóbálózik, lóg a levegőben. A sötétséggel az este úgy suhan be hozzám, mintha nagyon messziről jönne, messze idegenből. Beérkezik törten, halkán, búsan, mint vándor, aki nagyon fáradt, s akinek arcára torz ráncokat rakott az élet. Mint vándor, kóbor csavargó, gyökértelen, messziről, messziről. Bejön, ott van, s megtelik a sötét szoba furcsán bús hangulattal, busongó életmegérzéssel: valami átborzong az ember testén, tágulnak a falak, s árad, muzsikál

belül, igen mélyen, melegen, ahogy csak a csend tud muzsikálni s a bánat, pasztuózan s szonorikusan. Az ember megtelik vágyakkal, s a vágy álom-híd. Híd egyedülvalónk s az elérhetetlen másik között. A vágy akar, a vágy kutat, a vágy túlnéz sok kis meglevőn, a vágy az ősi kavargó káosz maga. Kiröpül az ember lelkéből, mintha a végtelenbe szállna... A vágy mindig keres s vár valakire, aki nincs, s ezért mindig szomorú, talán nagyon is szomorú.

Ült-e már sötét szobában, este, egyedül?

Némán kívánczva, ájtatos áhítózással, búsan? Most, messze idegenben, érzem, tudom, Maga a gyökerem, otthonom. Mintha itt ülne mellettem, én párom, életemnek társa, s megszorítaná a kezem. Kinn egy román honvéd tilinkózik. Hazai, ősi szomorúságú paraszti nótákat. Most nyolc óra. Nem fogunk lefeküdni egész éjjel. Várunk. Lakodalom lesz. Tüzes. Nem tudok semmire sem gondolni. Másra várok. Hazagondolok. Magára. Vágy.

Az éjjel nem volt mégsem semmi különös. Ma egész nap csend volt. Ezt arra használtuk fel, hogy mindenféle belső erősítéseket s ilyesféle munkáinkat elvégezzük. Egy percre sem voltam egyedül. Nem tudtam sem tovább írni, sem elküldeni. Értse meg, nem voltam egyedül, s enélkül... Képeket s bizonyos szempontból különösen szobrokat sohasem tudtam úgy nézni, ahogy azt csak a kifejezéstechikát kereső művészek (bárha fontos és tán belső dolog is ez), vagy ahogy a belső események empíriáit indiszkrétül kutató modern emberek nézik. Mindig úgy láttam, mint elvarázsolt, megmerevedett életet. Akarat, mozgás, szépség, indulat egy pillanata, s ez az egy pillanat számukra sorsdöntő volt; a végső, és megállottak. Ha magára gondolok, sokszor egy csomó ilyen képet látok: gesztusok, hajlások, odabújások, felijedések, elhúzódások, tudattalan titkok hirtelen felvillanása, ezer drága kinyílás, pompázó virágok: a valóra válás, amint felragyog a szeme, a nagy odaadás, s a járása, ahogy végigsimítja haját, mondom, újra minden gesztusa, mint egy-egy kép élő-mereven megrögződve, testének, lelkének, Magának, egész valójának egy-egy pillanata lerajzolódott szememen keresztül az agyamba, s lelkemen, egész életemen át egyre átszűrődöttemben, egyre mélyebben, lassan muzsikává válik. Mondja kedves, mikor lesz ezekből forma? Sok múltó percekből örökkévalóság. Tudom, sokat kaptam Magától. Nagyon sokat. Sokat tudnék dolgozni.

Égő falu, kormos, kopár falak, befogott, indulásra kész ágyúk és kocsik; a félelemtől táncoló lovak, rohanó katonák, robbanó gránátok, a levegőben pukkanó srappelfelhők; puszkagolyók fütyülnek, vágató parancsvivők (én is), és megint, megint szegény katonák, kemények és elszántak - lárma, zűrzavar, csak a katonák menetelnek szigorú rendben; üszkösödő gerendák zuhognak le, tetők szakadnak be, furcsán világítanak a pattogó, magasra szökkenő szikrák, s a vörös fényben mennek át az égő falun a magyar paraszt tempós komolyságával az ismeretlen fele; az asszonyok (az orosz váratlanul lőtte a falut), a kétségbeesett rémület kábulatában összevissza rohannak, ruhájukat, hajukat tépik, s sírnak, nagy hangos jajgatással - sok-sok síró asszony, s a levegőben a Halál.

Istenem, mennyi síró asszony. Már a vasúti utazásom alatt is mennyivel találkoztam. Amint messziről látszott a vágányon a felvirágozott, lobogós vonat, s mezőkről elébe szaladtak a kinn dolgozó asszonyok s lányok, nagy rajokban elibénk, kendőiket lobogtatták, s volt, aki csak csendesen megállott, s a szemét törölte. Hát még ha megállott a vasút, akár a nyílt pályán, akár a megállókon. Engem is megszólítottak, a többieket is. Különösen egy úriasszony volt kedves. Az egész tisztakar frissen volt borotválva, bajuszt csak egy viselt. Elsiratott bennünket, mindegyiknek adott amulettet. "Istenem, milyen fiatalok." Három fia esett el.

Síró asszonyok. Istenem, hát Maga sírt-e? Terike⁴ elárulta, hogy mikor először el kellett volna mennem (emlékszik a véletlen adta drága két hétre), volt egy-két könnye értem. Hát most? Tudja, hogy egy percre, egy kicsit, de nagyon kicsit, jól esett. Valami csendes

mosolygás bujkált bennem. Hát mégiscsak jelentek valamit Magának. Sokszor gondolk arra: mit is csinálhat? Most is úgy él, ahogy azelőtt? Most is felveszi-e az ismerős ruhákat, most is elsétálnak-e este a régi helyeken, most is tréfál, nevet, ugrat annyi embert? Elmennek énekelni tanulni, istenem, ugye minden a régi? Vagy változott-e valami az életében? Tudom, hogy az élet nagyon könnyörtelen. És ez a legszebb az életben. Ez az élet hatalmas ereje, kérlelhetetlen muszája; az élet élni akar és él is. Valaki elmegy, valaki elmúlik, tán egy másodpercre megállanak, tán egy percre eltorzulnak az arcok s lelkek vonásai, tán hull egy-két könny is, de az élet árad tovább, viszi magával az élőket - és az emberek felejtenek. A boldogságból tán szomorúság lesz, de ez is élet. Az életnek boldogság, szomorúság: mindegy. Valaki, aki nekem eddig az élet nagy igenlését, nagy akarását, örömét jelentette, emlék lett - fájó, tán gyötrő, tán nagyon szomorú emlék -, de ez is élet. És az idő hömpölyög - a bánatból egyszer újra öröm lesz. S az emberek mennek tovább. Mondom, hogy tudom, az élet nagyon könnyörtelen. De ezt mindig szerettem benne, még csak melankóliával sem gondoltam rá, ez így igazságos. Látta, én most elmentem Magától. Ha otthon maradok, tán sok más mássá lett volna, vihettem volna Magát az én céljaim felé, az én utaimra - és én elmentem. Gondol-e rám? Változott-e valami az életében? Azt a helyet, amit Maga nekem az életében adott (s ahogy Maga nekem a legtöbb), éppoly valón kell betöltenem, mintha otthon volnék; Magának éppúgy velem kell élnie, mintha most is minden délután együtt lennénk. És szomorkodni nem szabad. Magának hinni kell erős nagy hittel, és épp ezért nem lehet szomorú... Magának vígnak kell lennie, erősnek, könnyűnek, s mindig mindenfelül. Istenem, mennyi síró asszony, s egy mosolygó lány. Valaki, aki mosolyog ma annak az elkövetkezendő napnak, a Holnapnak. Ami jön. Látta, én is mosolygok, mikor leírom e sorokat. És a Holnap el fog jönni. Biztos.

Változott-e az élete? Mélyebb lett-e és magányosabb? Lehull-e sok sallang róla és érez-e engem? Emlékszik-e, hogy egyszer, a "három rózsa"5 napja előtt furcsán elkomolyodott s beszélt, tán kissé felületesen, de átizzott rajta valami a mélyből (a lelke kincses barlangjának egy mély tűzű rubinja), Schopenhauerról, a lelkek magányosságáról, a szeretetről, a lelkek egymásba ömléséről, s én boldog voltam - tudtam. Mondja, változott-e az élete? Érez-e engem?

Késő van és este van. Mélységesen csendes este. Mindenütt békességes nagy csend. Szép a nagy rét, a hosszú füves mező, s amint a víz, a folyó párája összeolvad a távol kéklő hegyekkel. Teliholdas éjszakáink vannak. Alkonyatkor vérvörös a hold s lassan-lassan arannyá sárgul, később egyre sápad, s ilyenkor későre ezüstté változik. Ezüst hálót húz a világra, fantasztikus csodahálót, varázshálót, mesehálót; a hamvas szürkességben hosszúra nyúlnak az árnyak; ilyenkor nem fekete s komor a folyó sem, a hegyeken a fenyőerdő sem; sejtelmes, ezüstös, titkos minden. Egy lélek sincs erre. A hold hálója mintha egyre szűkülne, az éjszaka friss, vízpárás, a virágos mező szaga úszik, a csend egyre mélyebb, a varázs elringatja a lelkeket... az éjszaka mesél, a lélek úszik lágyan, mint himbáló csónakon, a messzibe... minden olyan ősin egyszerű ... és az ég kis lámpásai, a csillagok, mint egy-egy szem, egy-egy lélek-ablak, milyen messzire, milyen mélyen lehet látni rajtok keresztül... a másikba, Magába, magamba - a végtelenbe. Halkan szeretném még leírni is a szavakat. Miről írok? Ami rajtam kívül történt? Hogy szép volt. Istenien szép. Vagy hogy ezer álom szállt fel bennem, ezer kép idéződött fel a múltból, jelenből, s onnan, ami még nem is volt? Álltam egy fának támaszkodva, sokáig, összecukott ajakkal, s történt bennem annyi, ami egy életre elég lett volna. Magam voltam, senkié sem voltam, senkim sem volt - csak éreztem, vártam valakire, vágytam s sejtettem valakit, hogy a testem megremegett bele. Valakit, Valakire, Rózsika, Rózsikám, Csipke-Rózsa. [...]

El nem küldött tábori lap:

Nagyon fáradt vagyok. Már három éjjel, három nap nem aludtam. Azért bírom a strapát. Hihetetlenül sokat elbír az ember. Ilyenkor örülök, hogy erős, egészséges, kituristázott testem van. Most kedd este fél 12 óra. Most érkeztem fekvőhelyemhez. Nem tudok írni. A ruha le nem került rólam. Kábult vagyok. Le kell feküdnöm. Ha ilyen lepihenős éjszaka jön, ha mesét vár az ember, különösen szeretném, ha itt volnál. Lassan, halkán, csak suttogva beszélnék, a füledbe susognám a szavakat, vagy tán semmit sem mondanék. Ha megsimogatnám szőke fejed, olyan lágyan, óvatosan, félve tenném, hogy kezem hozzá sem érne a hajadhoz, csak körvonalait követné vonva, keresőn - ölelésem nem szorítna, csak tartana babusgatón; ha ráhajtanád fejed, szívem dobogása is elállana. Míg elaltatnálak. Vagy te engem. [...]

Csütörtök reggel.

Ma délben befejezem és elküldöm ezt a levelet. Sajnálom, hogy nem vagyok író. Nem tudtam és nem szerettem levelet írni soha. Nem fér bele semmi. Tudom, hogy nagyon kis részét sikerült leírnom annak, amit akartam, ami bennem van - vagy semmit. [...] Nem vagyok író, sőt rossz író vagyok. Ez a legfontosabb passzus.

Három napig állandóan lőttek. Semmi, de semmi baj. Tegnap átlőtték a sipkám a fejemen. Haj, ha csak másfél centiméterrel lejjebb megy. De látod, nem mehetett. A sipkát mindvégig viselni fogom. Haza viszem. Neked adom. Szolgám, amíg velem járt, semmi baja sem volt; egy napra hátramaradt: haslövés. Olyan hirtelen elvitték, hogy nem küldhettem vele semmit haza, még csak üzenetet sem. Csak a kis fehér keszkenőnek vége. Tegnapelőtt éjszaka támadás volt, s nekem hason kellett feküdnöm egy jó ideig. Kitettem magam elé kis selyem tárcámat, benne volt néhány névjegy, kotta, papírszeletek apró feljegyzésekkel, s a selyem zsebkendő. Hátra kellett csúsznom egy darabot, egy ötven métert, ahol egy másik felderítő állott, de csak néhány percre, otthagytam hát binoclimat, kis villanylámpást, tárcámat a helyemen, hisz újra visszamegyek érte - gondoltam. Mire visszaértem, semmi sem volt ott, csak nagy gödör - gránát csapott le - odaveszett minden. Alig engedtek vissza, de hiába ástam, kapartam a túrásban, nem találtam. Kérem, könyörgöm, küldjön másikat. Épp olyant. Vékony, szinte átlátszó selymeset, habkönnyűt és fehérét. Parfümöset. A maga parfümjéből. Sokat öntsön rá, hogy mire ideér, maradjon belőle valami. Ne tegye levélbe, mert onnan könny-nyen kiesik, küldje inkább külön kis csomagban, s csak ha nem lehet csomagot küldeni a postaszámomra, akkor tegye levélborítékba.

De küldd el rögtön, hamar. Se nem szeszély, se nem babona, hanem nagyon szerettem és gyakran elővettem. Nagyon hiányzik. Ugye küldesz?

Péntek reggel, július 30. Ma reggel fél öt óta írom a levél végét. Most látom, milyen hosszú lett. Tán nem szép és nem férfias ennyit írni, de rámgyűtt az írás. Ma jöttek az első levelek az üteghez hazulról. Én még nem kaptam. Várom.

Sokszor köszöntelek és nagyon melegen

Laci

[Hollós Rózának]

1915.

(16.)-1

Buona mattina, mia cara!

Hollá,

Jó reggelt, Kedves,

Hangos szóval, daloló jókedvvel szeretnék jó reggelt köszönteni. Nem bánom, lármásan, szelesen, bolondosan berontani Magához. Hollá, no, ébredjen! Persze, maga csak vagy egy jó fél óra múlva fog tán egy nagyot nyújtózkodni, s csak később fogja kidugni kis lábujját a nagy paplan alól, hogy megpróbálja, milyen is az a felkelés. Hét óra. Lássá, én már hazajöttem. Szabad időm volt, elsétáltam megnézni, mit csinál a lovam; tegnap ugyanis két más megsebesült. Innen a baka-svarmtól három kilométernyire van. Négy óra tájt indultam a sétára. Kukoricásokon át, aranysárga magas búzaföldeken át (ittén nem lesz az idén aratás), krumpliföldeken át, ahol az alacsony zöld bokrocskák közül felküldi jó szagát a porhanyós fekete anyaföld; s aztán a mezők, a gyönyörű, a széles, a nagy mezők; kis sárga, kék, fehér virágos mezők. Felébredt bennem a régi csavargó, a természet ezer csodás titkának tán már túlos és romantikus rajongója, kóbor rajongója, a fantasztikus ma itt, holnap ott ember - Istenem - a nagy isteni szabadság, a teljes lekötetlenség - belevágni a messzibe, belebolyongani az ismeretlen szépségekbe - hiszen minden csak rám vár. Ragyogott a reggeli nap - arra gondoltam, Magát ugyanezek a tiszta, friss sugarak ébresztgetik (és nem szabad őket még a városban sem kizárni) - aranyos tűz-sütésében pompáztak a távoli kék, sárga, barna, zöld földtáblák - szél volt -, kinyitottam a zubbonyom - kivettem mellem a friss szélnek, erős, bő, duzzasztó reggeli szél volt; belekapaszkodott a testembe, ruhámba, telin suhogott a fülemben - a föld még nedves, kissé sáros is volt a tegnapi esőtől, azért könnyű volt a járásom - eleinte füttyörészttem - később már énekeltem, próbálgattam - az elhagyott üres lövészárkokat könnyen ugrottam - hangosan felnevettem, amikor magára gondoltam, ez jutott az eszembe: (6-os illusztráció)

Allegro moderato, vígan.

etc. egy kompozíciómban - portréjai közül az egyik - még hallani fogja.

Buona mattina, mia cara!
Il faut vous lever, ma chère!
Hollá, jó reggelt, kedves!

No, ne ijedjen meg, hogy ilyen zajosan szakítom fel az ajtómat, s ilyen lármával rontok be a szobájába. Csak én vagyok. Jó reggelt akarok köszönteni.

Már tegnapelőttre vártam a levelét. A nehezen várt elsőt. Tíz cudar nap után - cudarul kemény napok voltak - két napja feltűnő a csend. Alig puffog valami, az is csak annak demonstrálására, hogy mégiscsak háború van. Mondom, már tegnapelőttre vártam levelét. Aznap délután ki kellett mennem felderítési csavargásra, messzire, ahol már nincsenek is lövészárkok, csak tábori őrsök. Szakadékok, kis hegyi patakok, vízmosásokon keresztül, kedves apró halmokon - meleg sötét-zöld földhullámokon - át, réteken, kaszálókon, majd egy kis hegyet is meg kellett másznom; sűrű fekete fenyvesek - és lement a nap. Nyárdélutáni kezdődő alkonyat. Gyönyörűek voltak itt is a felhők. Tegnapelőtt vettem észre először hazulról jövő felhőket. Eddig Nagy-Oroszországból fűtta őket a szél. A tegnapelőttiek szebbek voltak. Jöttek először pufók kis gömbölyű felhők, rózsás szélűek voltak és nagyon fehérek - ők hozták az alkonyatnak azt a legcsodálatosabb perceit, mikor kigyúl az ég, égnek a felhők a pirosból kékké, majd opállá szürkül, hűvösül az este. Azután jöttek magosan, nagyon magosan járó foszlányok, nem tépettek, hanem vékonyak, finomak: olyanok, mint egy leánysóhaj. Első percben nem tudtam, minek van oly isteni illata, a virágoknak, fenyveseknek, víznek, mezőnek-e, vagy az alkonyatnak-e, vagy - vagy - a felhőknek-e. Később tudtam, hogy a felhőknek: leánysóhajnak. Hisz a felhő messziről hozta, azért ilyen finom. Messziről. Budapestről. A Hegedűs Sándor utcából. Egy

szobából. Nem-nem, egy lélekből, egy sóhajtást - a foszlány. Már tegnapelőttre vártam a levelét.

Igaz, hogy tegnap még nem volt ilyen jó kedvem. Zuhogott a hosszú, csatagos hideg őszi eső egész nap, és ez rémes. A sár, a piszok, a víz, hideg nedvesség irtózatossá, nyomasztó kellemetlenségét le sem tudnám írni, s főleg Maga, aki tiszta, lányos, kényes, finom és szép, meg sem tudná érteni. Aztán ez meg más, mint csavarogni esőben egy nagyot - oh, szép, szomorú őszi csavargások -, aztán hazamenni, száraz ruhát venni s a kandalló előtt jó erős orosz teát inni, forrón. - Ez más, ha a harisnya ronggyá foszlik az ember lábán, s a vizes csizmát nem lehet lehúzni; éjszakára, ha lefekszik az ember, szalmába csavarni a lábát, hogy meg ne fázzon, mert a csizmája tele van hideg lötytel. Későn mentem le az ágyúkhöz tegnap, nem is véletlenül, hanem levélért. Amint bandukoltam, minden tizedik lépésnél majd elvágódtam a síkos, agyagos sárban - egy keresztúton kocsi - "halt, wer da", - belevilágítok a szekérbe, sebesültek, véres ruha, a kötésen átszivárog a vér, a szanitéc nehéz csizmában áll egy nagy tócsa közepén - koromsötét és eső, eső, eső; majd nehéz sóhajtások egy bokorból, revolvert elő, villanylámpám erős, vakító fénye mellett egy parkban találok magam. Szomorú, tán kísérteties, elhagyott urasági park - semmi; egy öreg huszár alszik, rosszul és nehezen, az sóhajtott; bokor alá húzta magát az eső elől; a villanylámpa elalszik, még nagyobb sötétség szakad rám - gyerünk tovább a koromsötét, vizes éjszakába. Fél tizenegy volt, mire hazaértem. Együtt voltunk vacsorára mind - 13-an önkéntesek, tisztok. Vacsora után, 11-kor jött a posta. Egyszerre nagy csend lett. Mindenki itta a teáját. Nem angol vagy orosz teát, csak komisz, de forró katonateát. Cigarettaztunk. Belenézünk a füstjébe. Messzire. Három ház és négy vőlegény van köztünk. Senki sem szólt egy szót sem. Olyan meleg, harmonikus csend lett ott, három méternyire a föld alatti nedves palotánkban, hogy nincs az a legművészebb intim színház, amelyik így összehangolná az embereket. Nekem egyszerre lett boldog, jó, kedves. Én is kaptam levelet. Van, aki naponta kap. - Én is. - Volt, aki már a harmadikat kapta. De én az elsőt. A nehezen várt elsőt. Valaki mosolyogva nézett a levegőbe. Valakinek egyszerre széles jó kedve lett. Valaki fütyörészett. Furcsa, újszerű melódiákat. Valaki hangosan felnevetett: hollá, az asztalra is ütött egyet. Valaki csak egyre fütyölte, próbálta a furcsa melódiákat az egyik sarokban. Pedig mindenki csendben volt. Az a valaki de jókedvű volt. Reggelre aztán - ezt már elmeséltem.

Jó barátom - "nem szabad tiltakozni" - "művészet" - most igazán nem tudok és nem is akarok felelni vagy pláne vitatkozni. Most olyan nagyon boldog vagyok, jókedvű és fiatal és egészséges, hogy minden úgy nagyon jó, ahogy van. Nagyon örülök, hogy sokat olvas és tanul, így tán meglátja majd, hogy igenis az élet az, ami tartalmat ad a művészetnek. Ha igazán és mélyen művésszé lesz, azt fogja tudni érezni a legerősebben. Imádkozik? Sokat?

Én pogány lettem ma - csavargó - öröm, akarat, erő, élet - és művész. Ha imádkozik, nem bánom, imádkozza le ezt a sok erőt - illetőleg ne legyen több, ennyi kell és így jó. Kilenc óra reggel. Már maga is felébred ilyenkor. Tán már meg is fürdött, és reggelizik éppen.

Buona mattina, mia cara.

Jó reggelt kedves,

Laci

[Hollós Rózának]

1916. jan. 16.

(110.) - 54

Hát persze! Azt az egy pohár pezsgőt is irigyli! Vagy két poharat! Vagy hármat! Mert több nem jutott együnkre. Igaz, hogy vizespoharából ittunk pezsgőspohár hiányában. Pedig azt a kis itókát a szó szoros értelmében az ellenség orra alatt szürcsöltük, és akkoriban eleget dolgoztunk és kínlódtunk, főleg keveset aludtunk, és annál többet fáztunk, úgyhogy a sok, teának nevezett, gyengén kifőzött, felette sápadt színű, rum nélküli (cukor hiányát meg sem említve), ellenben különböző zsíros mellékízű langyos vizek után az a gyalázatos, komisz "háborús" Törley is üdítő, mennyei ital volt torkunknak, és az a pár kupica Chartreuse (jófajta francia márka) isteni módon befűtött - égi harmat! De azért már megpirongatja a szegény embert, hogy egyedül megy lumpolni. - Lumpolni? - hát szabad lumpolásnak nevezni azt az egy-két órányi csendes, kollegiális eszmecekerét? Arról természetesen nem beszél, hogy ott, abban a nagyvárosban, valahol napnyugaton - na, hisz emlékszem - jobb erről nem csevegni - én elvből nem vagyok féltékeny - 50 éven aluli urakra - de Monsieur I. M. (55 éves?), még sok nyugtalan órát fog szerezni nekem. Mondja, kérem, párbajképes a fent nevezett? Mert én kivégzem, legázolom, meggyilkolom, eltüntetem a föld színéről - hogyan: "végül, hogy ne légy féltékeny, meg kell azt is vallanom, hogy két felnőtt lánya is van, etc. etc." "számtalan fia" (mily idősek? Miért hallgatta ezt el, gyanús!!!) - hát épp ez a baj - ötven - megharapta már a - pardon, bocsánat, - engedje el a hajam, nem ezért növesztettem immár hetedik hónapja - bocsánat - egy szót sem szóltam.

E. asszonyt magyartalanságáért megfeddi, de önkegyed azért nagy lelki nyugalommal írja le: "hindus"!!!? Hát én azért örülök, hogy a "hindus" (hindu-indus) drámák tetszetek és Reinhardt (sic!!) elő fogja adni.

De hagyjuk a tréfát. Ajánljak könyveket? Nézd, kérlek, ez igen nehéz. Tudod, ha otthon volnék, sok mindent adnék a kezébe, szólnék egyről, másról, megbeszelnénk mindent és biztos volnék, hogy úgy látod és érted a dolgokat, az írókat és a kort, ahogy kell. De a te felette gyenge irodalmi és művészi múltad (Herczeg, Molnár, Ohnet, Grieg, Chopin, Sardou - nulla) után nehéz, mondom, nehéz. De ha parancsolod - Én most olvastam el Dosztojevszkij Jünglingjét. Akarnám, hogy közelebb jussál szent poétámhoz. Az "Idiot" (G. Müller Verlag, München) a legnagyobb művészi megismeréseket hozta nekem. Ezt olvassad el mielőbb. A legtökéletesebb, a legmélyebb és a legszebb munka, amit valaha írtak - egy gyönyörű emberi biblia. Aztán ugyancsak tőle, ugyanabban a kiadásban: Aus dem Dunkel der Grossstadt. Ezeket elsősorban. Tán Maurice Maeterlincket? "Théâtre" címen három kötet színpadi darab; vagy a Bibliothèque Charpentier-ben vagy C. Levynél jelent meg Párizsban. "Pelléas et Mélisande" a legjellemzőbb. Gogol: Der Mantel (Insel-Bücherei). Esetleg Dickenset is. Én szeretem. Legjobban tán most Dombeyt (magyarul is megjelent jó fordításban). Novellák, ha érdekel, Strindberg: Schweizerische Novellen és a Heiraten. Érdemes dolgok, Georg Müllernél jelentek meg Münchenben, ha jól emlékszem. Gondolkodókat ha keresnél - szeretném - olvasd is el Lukács György[től] A lélek és a formák[at]. Aztán Rudolf Kassner: Moral der Musik (nem zene; lehetőleg ne azt a rövidített Insel kiadást). Sören Kierkegaard: Entweder-Oder, vagy mást. Ha versek, tán jó lenne Stefan George: Jahr der Seele. Egyelőre ennyit. És Nietzsche: a Wagner-ellenes iratokat elsősorban. Nietzsche contra Wagner címűt - igen tanulságos. Nietzsche! - Ha Romain Rolland új regényét elolvastad és érdemesnek találod, írd meg címét, meghozatom én is. Előre is figyelmeztetek azonban, hogy E. asszony kiváló szeretettel hasonlítgat engem, nem is először már, regényhősökhöz. Úgy látszik, nem akarja megérteni, hogy élő valaki és egy elképzelt alak között (mégiscsak stilizált élet) némi tekintetben döntő különbségek vannak. Különbözik sem szeretem az ilyesmit. Hát olyan valószínűtlen vagyok?

Végezetül örömmel, igaz örömmel konstatáltam, hogy, hála a papnak, már nem félt. "Valahogy biztos vagyok a dolgokban." Csakhogy eljutott eddig. Ami meg a leveleit illeti, hát hisz én írok, csak a posta disznólkodik.

Időközben felkerültem a Szeretig, most újra a Dnyeszter-részleten csavargok. - Girbe-gurba Galíciát kezdem már ösmerni; Bukovinát is, de csak a legészakibb csücskét; szeretném még megnézni az igazi Bukovinát, tőlünk délre, állítólag gyönyörű, erdős vidék. A helyzet - úgy látszik - csendesül, és így a posta újra rendes lesz. Azt hiszem legalább.

Hogy rossz, hogy olyan messzi vagyunk egymástól? Írjak erről regényeket? Többeket? Sok kötetűeket? Mert tudnék. De hát a múltkoriban mondogattuk: ha rögtön abbahagynánk e háborút, akkor is öt hónap béketárgyalás, hat hónap leszerelés - tehát a háború befejezése után még egy évig nem lát. - Illetőleg nem is igaz - nem igaz; - még képes és nem vár rám, ha ilyen nagy terminust mondok - nem vár, hanem - nem igaz - csak egyet, kettőt alszik még - és - és -no ezt még sejtetni sem lehet -

"szerető barátom" pici kezeit szintén szerető barátilag
csókolja
Laci

Ui. Már múltkor elfeledtem megírni, hogy az új levélpapír elsőrangú, szép és ízléses; akár hiszi, akár nem - igen szeretem látni.

Közreadja: Gyenge Enikő
(A cikksorozat következő része itt olvasható.)

JEGYZETEK

1 Berlász Melinda: Lajtha Lászlónak a Leduc kiadóhoz intézett levelei. I. 1943-1949. In: Zenetudományi dolgozatok 1991-1992, 115-130., Budapest, MTA Zenetudományi Intézete; Lajtha Lászlónak a Leduc kiadóhoz intézett levelei. II. 1950-1962. In: Zenetudományi dolgozatok 1992-1994, 161-180., Budapest, MTA Zenetudományi Intézete; Deodatus. A Lajtha-Leduc-levelezés kényszerpályája 1952-1962. In: Zenetudományi dolgozatok 1995-1996, 229-233., Budapest, MTA Zenetudományi Intézete. Szintén Berlász Melinda publikálta magyarul a Magyar Zenében (1993. március, 13-43.) Lajtha és zeneszerző barátja, Henri Barraud levelezését.

2 A levelek elején álló szám (itt: 15) Lajtha Budapestre elküldött leveleinek számát jelzi. A következő levélen már ez áll: 16-1, tehát Róza első válasza is megérkezett ekkor.

3 Mivel a fiatalok kapcsolatát a családok nem támogatták, a harctéri levelezés csak konspiráció útján valósulhatott meg. Hollós Róza jegyzete: "Az első pár harctéri levél azért ment a Zeneakadémiára, mert anyagi Bartók Béla, aki tudott titkos szerelmünkről, megengedte, hogy Lajtha, ameddig más megoldást nem találunk, leveleit az ő nevére az Akadémiára küldhesse. Miután ő a harctérről levelet nem vár, azokat felbontatlanul én majd átvehetem tőle". Lajtha és Bartók közeli baráti és munkatársi viszonyának részleteiről az özvegy több ízben nyilatkozott, ld. többek közt Szigeti István rádiós dokumentumműsorát ("Ember vagyok, és semmi, ami emberi, nem idegen tőlem..." - 1991., 2. rész).

4 Hollós Róza nővére, vőlegénye elesett a fronton.

5 Hollós Róza jegyzete: "tA három rózsaT Egy fehér, egy piros, egy sárga... (tDie drei RosenT Eine Weisse, eine Rote, eine Gelbe...) Akkoriban divatos bécsi dal volt a háborúba ment fiatal katonáról. A frontra való kimenetele előtt egyszer nálunk, otthon, én énekeltem el ezt a dalt, és ő kísérte zongorán. Ekkor derült ki, hogy szeretjük egymást. A későbbi levelekben többször van utalás ezekre a rózsákra."

Lajtha László bajtársaival az első világháborúban

Latjha menyasszonya, majd felesége:
Hollós Róza (1916)

Faksimile az 1915. augusztus 16-i levélből

Latjha katonai "binocli"-ja
Felvégi Andrea felvétele

Latjha 1915-ös leveléből

A kottalejegyzés Latjha levelében
és Hollós Róza tisztázata

A képek és az eredeti megjelenés itt található

<http://www.epa.oszk.hu/00800/00835/00062/1041.html>